

УДК 82.091:82-3

ББК 83в6

**ТИПОЛОГІЯ ПРОЗИ МАРКА ВОВЧКА І ТОНІ МОРРИСОН:
ПРОБЛЕМАТИКА, ОБРАЗИ****Л. Р. Єрмак***Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра світової літератури;**76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57; тел. 0(342)59-60-63*

У статті на порівняльному рівні розглядається соціальна, психологічна та гендерна проблематики у художній прозі Марка Вовчка та Тоні Моррісон. Визначається рівень актуалізації авторської соціально-психологічної та гендерної позиції Марка Вовчка у «Народних оповіданнях», повістях «Інститутка» та «Три долі». Аналізується проблема трагічної ситуації: повної втрати особистісного й етнічної самосвідомості, життя афро-американського народу та проблема соціалізації темношкірих жінок у 20-30 роки ХХ ст. у творах Тоні Моррісон «Улюблена», «Пісня Соломона» та «Сула».

Ключові слова: *типологія художньої прози, авторська актуалізація, соціально-психологічна проблематика творів Марка Вовчка, гендерна та етнічна проблематика творів Тоні Моррісон.*

Актуальність дослідження. Особливе місце серед видатних українських письменниць ХІХ століття належить Маркові Вовчку, громадська й літературна діяльність якої мали виняткове значення в українському жіночому та суспільно-політичному русі, надто ж у 60-ті роки ХІХ століття. Відповідно, проблема емансипованості жінки та нелегке життя кріпаків стали основоположними ідейно-естетичними елементами прозових творів письменниці. Тематична онова повістей та оповідань Марка Вовчка багато в чому визначалася не тільки впливом демократичних віянь часу, а й її особистісними якостями, серед яких домінували незалежність і самостійність у судженнях, вчинках і діях.

Водночас у ХХ столітті однією із найяскравіших представниць афро-американської прози стала Тоні Моррісон. Вона, як і Марко Вовчок (яка відстоювала національні проблеми українського народу), висвітлювала важливі соціальні та гендерні проблеми афро-американського населення США. У романах «Сула», «Пісня Соломона» та «Улюблена» вирішується проблема етнічної самосвідомості героїв на різних етапах історичного розвитку народу. У романі «Сула» розглядається трагічна ситуація повної втрати особистісного й етнічної самосвідомості. У «Пісні Соломона» проблема способу життя афроамериканців між 30-ми і 60-ми роками ХХ ст., паломництво головного героя, з метою набуття влас-

ного етнічного «я». Натомість роман «Люба» ставить під сумнів проблему доцільності етнічної ізоляції афро-американського народу. Саме тому спільна та відмінна художня проблематика, авторська актуалізація творів Марка Вовчка та Тоні Моррісон й визначають актуальність наукової статті.

Стан наукового дослідження. Серед українських дослідників, які розглядали творчість Марка Вовчка в контексті тематично-ідейної актуалізації, можна вважати І. Андрусика, М. Жулинського, М. Бондаря, Б. Деркача, Ю. Івакіна, Л. Лімборського, А.Ткаченка, П. Федченка, М. Яценка, феміністичної тематики Марка Вовчка – С. Павличко, В. Агеєвої, Т. Гундорової, Н. Зборовської, М. Крупка, В. Погребної та інших. Афро-американська література ХХ століття стала об'єктом дослідження А. Ващенко, Н. Висоцької, Б. Гіленсона, С. Пухнатої, І. М. Удлера, С. Чаковського тощо. Проте літературознавці розглядали творчість Марка Вовчка та Тоні Моррісон в контексті соціально-історичних змін, натомість художня проблематика та авторська позиція письменниць й досі залишається недослідженим фактом.

Мета наукової статті – вивчити художню проблематику та її авторську актуалізацію у прозі Марка Вовчка й Тоні Моррісон. Поставлена перед нами мета вимагає розв'язання концептуальних **завдань**: визначити гендерні проблеми, їх актуалізацію у творах Марка Вовчка та Тоні Моррісон; типологізувати проблему соціального становища афро-американського населення у прозі Тоні Моррісон та проблему кріпацтва українського народу в творах Марка Вовчка; виявити психологічну проблематику прози письменниць в контексті актуалізації окремих персонажів.

Наукова новизна дослідження – здійснено порівняльно-типологічний аналіз проблематики художніх творів Марка Вовчка та Тоні Моррісон, їх типів та їх актуалізації через окремі образи персонажів. Виділено головні спільні соціальні, психологічні та гендерні моделі проблем художньої прози письменниць і визначено рівень їх художнього висвітлення через «Народні оповідання», повісті «Інститутка» та «Три доли» Марка Вовчка, романи «Сула», «Люба», «Пісня Соломона» Тоні Моррісон.

В українському та американському літературному процесах ХІХ–ХХ століття особливий актуальності набув головний соціально-психологічний та гендерний конфлікт між народництвом з його орієнтацією на збереження культурно-національної ідентичності (в українській літературі) та етнічним самовизначенням афро-американського народу США (в американській літературі) відповідно до нових естетичних та політичних принципів ХХ століття.

Як наголосила С. Павличко, ключовою опозицією типології художньої творчості ХІХ–ХХ століть стало протиставлення жіночого і чоловічого або феміністичного і патріархального. Відповідно, літературна

творчість стала для освічених жінок засобом самореалізації і подолання маргінального місця жінки у патріархальному оточенні [13, с. 148]. Водночас через висвітлення певної художньої проблеми яскраво проявляється характер персонажів, оцінка й уявлення автора про можливості й перспективи, що становлять зміст даного твору, його художню думку. Саме гендерність, яка протиставляється із важкими соціальними, історичними та психологічними умовами, ґрунтовно актуалізується письменницями Марком Вовчком та Тоні Моррісон.

Аналізуючи твори М. Вовчка, Іван Андрусяк назвав неоднозначну письменницю найзагадковішим українським класиком ХІХ століття. Як наголосив дослідник, «загадка жінки і загадка творчості настільки міцно вплелися в ній в одну таємницю, що в цю неподільність майже неможливо повірити» [3, с. 11-15]. «Народні оповідання» Марка Вовчка позначені особливою манерою розповіді. Проблематика оповідань зазвичай розгорталася в тематичній та ідейній площинах, де ґрунтовно висвітлюється соціальне буття народу, життя сільських трудівників – кріпаків. Як стверджує І. Андрусяк, дослідники зазвичай погоджуються з тим, що ці твори змальовують «кріпацьку долю, цілу картину кріпацького бідунства» [3, с. 17-18].

Літературознавець М. Г. Жулинський наголошував, що всі ці оповідання визначаються «тоном широкого смутку над людською долею та гуманного співчуття до кріпацького бідунства» [8, с. 228-229]. Проте дослідники погоджуються, що в центрі художнього твору із кріпацькою проблематикою здебільшого знаходиться образ жінки.

В даному разі в «Народних оповіданнях» Марка Вовчка гендерна проблематика актуалізується через характери окремих персонажів. Будь-яка поведінка героїнь-жінок мотивується соціально-психологічною причинністю оточення. Зокрема, в оповіданні «Свекруха» Марка Вовчка фігурує образ владної та деспотичної матері. Через образ Орлихи, письменниця актуалізує гендерну та психологічну проблему тогочасної жінки – матріархат і безперечна впевненість у правоті своїх вчинків. В оповіданні протиставляється соціальна нерівність через погляди головної героїні, яка стверджує, що всі багаті люди нікчеми, а бідні – доброзичливі особи. Як підтверджує Є. П. Брандіс, актуалізуючи соціально-психологічну проблему суспільства та жінки, Марко Вовчок намагається не лише показати строкатість психологічних різновидів особистості, а й простежити в їхній характеристиці певну суспільну, людинознавчу, морально-етичну проблему, закорінену передусім у проблемі окремого індивіда та народу [2, с. 118]. Наприклад, в оповіданні «Свекруха» Орлиха, отримавши звістку про смерть невістки Ганни, відреагувала якимось холодно, не по-жіночому. Водночас тонко, щиро та природно зацентрувала авторка той кульмінаційний момент, коли мати дізналася про смерть сина.

Проблема соціальної нерівності також актуалізується через образ та вчинки Павла Чернокрила – людини небуденної, яка гостро відчувала соціальну неправду. Не зумівши знайти правильного життєвого шляху, справжнього вирішення, він прирікає себе на загибель. За намовою Варки, яку покохав, убиває дружину, одружується із спокусницею [4, с. 86]. Павло гостріше, ніж герої інших творів письменниці, відчуває соціальну несправедливість, породжену кріпосною дійсністю. Варка імponує йому своїм осудженням безправного життя, співчуттям до нього, як до кріпака.

Схоже протиставлення можна віднайти і в повісті «Інститутка», де антикріпосницька спрямованість повісті виявляється через світосприймання Устини – дівчини-кріпачки, покоївки панночки. Сам голос Устини, за твердженням В. Л. Погребної, це голос самого народу, який засуджує несправедливий соціальний лад, не хоче вже мовчки терпіти своє становище, протестує проти нього, прагне волі [15, с. 255].

Також характер панночки із «Інститутки» якісно співвідноситься із паном Одарки (оповідання «Одарка»). Актуалізація поведінки пана створила певну модель життя персонажів – це злочинці, які відображають не лише різносторонність людської психіки, а й особливості суспільної організації.

Злочинний характер виявляється і у ставленні панночки (повість «Інститутка») до кріпаків [10, с. 2]. Вона деспотична, жорстокосердна, зневажає працю, до дворових дівчат ставиться як до худоби чи до речей, що безроздільно належать тільки їй. Марко Вовчок майстерно показує, як, вдаривши спересердя кріпачку перший раз, інститутка засоромилась і почервоніла. Але необмежена влада над людьми, що була основою кріпосницького ладу, уявлення про споконвічне право дворян на будь-яку сваволю, дуже швидко призвели до того, що знущання з кріпаків стали для панночки звичкою і навіть приносили насолоду [10, с. 3]. Саме тому соціально-психологічна проблематика стосунків між багатими та бідними стала основоположною у прозовій творчості Марка Вовчка.

Водночас гендерна проблематика у творах Марка Вовчка актуалізується дещо по-іншому. Початкові події кожного з оповідань на гендерну тематику сприймаються і наратором, і персонажами як позитивні. А в морфологічній структурі оповідань є елементи двох типів, а саме: змінні – типи персонажів, та постійні – функції, які виконують персонажі в процесі розвитку подій.

Як стверджує В. Агеєва, в «Народних оповіданнях» наявні персонажі трьох різних типів. В одному випадку це вільна жінка («Сестра»), в оповіданні «Козачка» – це жінка козацького роду, а Горпина з однойменного оповідання – кріпачка. Проте у цих трьох випадках їх функції збігаються – кожна з них «любенько» розпочинає своє життя [1, с. 103].

Жінки в оповіданнях переживають різні соціальні етапи, які порушують хід історії: одруження, відправлення у чужі землі, горе із рідними, хвороба, негативні вчинки зі сторони інших персонажів. Натомість

кінцевою ланкою гендерних оповідань є їх фінал, завершальна ситуація. І, мабуть, найважчим моментом є саме завершення оповіді, адже в більшості випадків воно є трагічним: жінки-кріпачки або вмирають (чи то з панської «доброї руки» чи із «доброї долі») або живуть таким чином, що вже й несила жити. Схожа тріада жіночої долі простежується і в повісті «Три долі» [14, с. 78]. Як підкреслює Н. Є. Крутікова, у творі актуалізується настійливе прагнення підкорити форму розповіді реалістичному відображенню, викриттю і засудженню кріпосницьких відносин, показові всієї глибини психологічних переживань героїв (на чому письменниця й акцентує увагу читача), показові трагічного стану жінки-кріпачки [11, с. 123]. Наприклад, Катря з повісті «Три долі» бореться за свою честь, відмовляючись від усіх земних благ, дівчина іде в монастир, аби зберегти свою гідність. Саме тому можна стверджувати, що в центрі соціально-психологічної прози Марка Вовчка знаходиться найбільш соціально поневолена людина з її горем і radoщами, ніжним серцем, глибокими почуттями, пориваннями до щастя і волі.

В оповіданні «Сестра» описуються три життя кріпачки: добре життя до смерті чоловіка – його смерть – життя з братом – наймитське існування. В оповіданні «Козачка»: добре життя до смерті батьків – одруження з кріпаком – життя кріпачкою – смерть наодинці [4, с. 75]. В оповідання «Одарка»: веселе життя дівчини – переїзд до іншого пана – важка кріпацька служба – смерть дівчини. У «Горпині»: щасливе життя і народження доньки – хвороба дитини – смерть немовляти – божевілля жінки [4, с. 78]. Проте всі інші елементи композиції твору, особливо пейзажі, не актуалізуються навколо соціальних та гендерних проблем, а відіграють переважно службову роль.

Схожі гендерні та соціально-психологічні проблеми афро-американських рабів в контексті важкої історії американського суспільства 20-30-х років ХХ століття відтворює у власних романах Тоні Моррісон. Відповідно, можна стверджувати, що в основі її романів домінують соціально-культурні явища, а афро-американський жіночий дискурс прагне насамперед до жіночої самоідентифікації та гендерної автономії, а не до расової рівності.

Процес самоідентифікації у творах письменниці, відбувається на кількох рівнях одночасно [5, с. 48]:

- феміністичному;
- національному;
- расовому;
- соціо-економічному;
- історичному.

Саме тому, на думку Т. Елліот, усталена в феміністичному ракурсі Тоні Моррісон опозиція «жінка – чоловік» не є домінуючою в рамках етнічного жіночого дискурсу [7, с. 140-141].

У романі «Люба» гендерна проблема актуалізується через образ чорношкірої жінки, яка вбила власну дитину, щоб врятувати її від рабства. Як підкреслює Т. Денисова, роман не вичерпується подібною постановкою проблеми і виявляє в собі різнобічне дослідження менталітету чорношкірих рабів. Він радше є спробою авторського художнього дослідження, яке залишає простір для власних висновків [6, с. 18]. Тоні Моррісон, для художньої актуалізації важкого становища темношкірої жінки у американському суспільстві, використовує таку поетикальну техніку [17, с. 119]:

- накладання різних оповідних конструкцій (різні герої можуть оповідати про ті самі події);
- зміщення різних потоків свідомості, які подекуди переплітаються;
- міфологізм (зображення провідних архетипів);
- опозиція «чоловічого та жіночого голосу» (при чому «жіночий голос» постає мужнішим, витривалішим);
- використання ключових образів-символів («дім і вода» як простір жіночого начала).

Роман «Люба» сконцентрований на характері взаємовідносин минулого і сьогодення, на мірі залежності людини, громади, народу від свого минулого. Ця проблема простежується у всій творчості Т. Моррісон і стає домінуючою у багатьох інших творах. Зокрема, донька Сеті із «Любою» не мала свого імені за життя, тому на її могилі було написано лише слово «люба» [12, с. 265-268]. Тому ніхто більше не зможе викликати її з небуття, вона залишиться самотньою і зіллється з природою - з води вийшла і в воду повернулася (оскільки негритянський народ не мав своєї власної землі).

У даному разі дослідниця М. Коренева підкреслила, що відстоюючи проблеми само ідентифікації жінки, Тоні Моррісон багато в чому виходить з просвітницьких уявлень про людину. У романі «Люба» письменниця порушує споконвічні проблеми, загальнолюдські, так само вагомими для обох статей. Вона не протиставляє чоловіче і жіноче начало, але говорить про красу та силу обох статей [9, с. 362-364]. У своїх творах Т. Моррісон передовсім цікавиться досвідом жінок афро-американок, але життя чорного чоловіка також розкриває доволі ґрунтовно, тому творчість письменниці не можна обмежувати лише жіночою тематикою. У Т. Моррісон жінка сильна, самостійна, вольова, але головне – вона незалежна і самодостатня. Можливо, саме це дає багатьом критикам підстави відносити її романи до феміністських.

Актуалізується проблема встановлення національної та індивідуальної самобутності людини у американському суспільстві у романі Тоні Моррісон «Пісня Соломона». Епіграф до роману: «нехай батьки витають в небесах, а діти знають свої імена» (*переклад наш – Л.Є.*) пояснює головну проблематику тогочасного темношкірого населення, його власний

пошук ідентичності, самотності, самосвідомості [18, с. 143-147]. Через актуалізацію окремих негативних образів письменника розриває проблему рабства давнього Єгипту. Наприклад, Цірцея говорить, що «білі люди давали імена неграм, як скакунам». Навіть у «раю» усі чоловіки-раби були помічені Дед (*dead* – з англ. *мертвий*) «А, В, С, D». Таке знеособлювання індивідуальності тяжіло над ними і визначало їх гідність. Натомість, примітивне ім'я Дедів (*мертвих*) і те, як дід майбутнього клану отримав його, свідчить про зневагу до людини, місце якої визначав хтось більш значущий у житті. Єдине, що залишається рабам – це мріяти та вірити. Зокрема, тітка Пилат у романі «Пісня Соломона» вважається єдиним привабливим образом. На відміну від інших Дедів вона сповнена любові до життя, до людей. Вона безстрашно фантазує «як вміє літати, не відриваючись від землі» [18, с. 158].

У романі «Сула» також актуалізується традиційна для афро-американської літератури проблема пошуку темношкірим населенням власного «я» та свободи. Сам роман відкривається розповіддю про район де живуть темношкірі – Ботом (*bottom* – з англ. *дно*) [18, с. 76-78]. Пошук виходу із «дна» оприявнюється через зовнішні символи незалежності і життєвого успіху особистості, яка проходить через різні рівні жорстокості і краху.

В усякому разі головна героїня роману «Сула» сама кидає виклик афро-американській громаді, заперечуючи загальноприйняті норми поведінки. Таким чином, Сула намагається утвердитися у суспільстві та втекти із Дна. Саме розташування селища, його природу можна вважати актуалізованим образом рабської неволі, де наявне добро і зло, радість і горе [18, с. 81]. Назва селища «Дно» символізує общинне сприйняття реальності, інтуїтивне відчуття слабкості, ненадійності, ризикованості положення всього темношкірого народу у ворожому світі.

Сам конфлікт між сільською громадою і Сулою полягає в недотриманні загальноприйнятих норм тогочасної поведінки: героїня веде себе надто вільно, не так, як всі інші афро-американські жінки. Моральний конфлікт пояснюється самою авторкою, різним сприйняттям життя, іншим уявленням про призначення людини головної героїні Сули, яка прагне жити інтенсивно, повно, реалізувати себе у суспільстві та проявити себе як особистість. У людей Дна зовсім інша концепція життя: жити – значить, пристосовуватися, бути рабом, без особливого прагнення змін. Як наголосила С. А. Пухната, оскільки пошук приводить Сулу до тотальної концентрації на самій собі, а згодом і до загибелі, то це свідчить, що світ приймає лише егоїстичність, бо по-іншому він розпадеться і перестане існувати [16, с. 35-41].

Проте у таких сюжетно-літературних протиставленнях Тоні Моррісон актуалізує концептуальну проблему американського суспільства – неготовність позбутися рабської духовної залежності і стати морально вільним.

Висновки. Загалом художня проблематика творів Марка Вовчка та Тоні Моррісон має багато спільних елементів. Зокрема, створюється новий тип позитивного героя, формування якого сягає фольклорної та міфологічної традиції – це селянин, представник знедолених прошарків населення (героїні-кріпачки у Марка Вовчка) та афро-американські раби, які протестують проти встановлених норм (Сула роман «Сула», Сеті «Люба», тітка Пилат «Пісня Соломона» Тоні Моррісон). Також відбувається художнє осмислення проблем історичного призначення українського народу у Марка Вовчка та афро-американського населення як нації у Тоні Моррісон. В оповідній манері письменниць наявні також стильовий синкретизм, багата психологічна та моральна проблематика, глибока фольклорна та міфологічна художня палітра.

Література

1. Агеєва В. Чоловічий псевдонім і жіноча незалежність / В. Агеєва; Упоряд. Віра Агеєва // Три долі. Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі. – К.: Факт, 2002. – С. 103-113.
2. Брандис Е. П. Марко Вовчок / Е. П. Драндис. – М.: Молодая гвардия, 1968. – 336 с.
3. Вовчок Марко. Оповідання [Для серед. та ст. шк. віку] / Марко Вовчок; Упорядкув. текстів, передмов, додатки І. Андрусак. – К.: Школа, 2007. – 336 с.
4. Вовчок Марко. Оповідання, повісті, казки / Марко Вовчок. – Харків: Фоліо, 2007. – 254 с.
5. Денисова Т. Афроамериканка Тоні Моррісон / Т.Денисова // Слово і час. – 1997. – №2. – С. 46-51.
6. Денисова Т. Просвітництво в контексті літератури США / Т.Денисова // Просвітницька традиція в літературі США. – К., 2005. – С. 13-28.
7. Елліот Е. Тоні Моррісон: американська письменниця нашого часу / Е. Елліот // Вікно в світ. – 1999. – № 5. – С. 138-146.
8. Історія української літератури ХІХ століття [Текст]: підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.: У 2 кн. Кн. 1 / М. Г. Жулинський, М. П. Бондар, О. І. Гончар, Б. А. Деркач та ін.; за ред. М. Г. Жулинського. – К.: Либідь, 2005. – 656 с.
9. История литературы США / Под ред. М. М. Коренева, А. Ф. Кофман, Н. С. Павлова. – М., 1997. – Т. 1. Литература колониального периода и эпохи Войны за независимость XVII-XVIII вв. – 513 с.
10. Клочек Григорій. Анатомія добра і зла: (Повість М. Вовчка "Інститутка") / Г. Клочек // Українська мова і література. – 1998. – 19(83), тр. – С. 1-3.
11. Крутікова Н. Є. Слово про оповідання Марка Вовчка // Н. Є. Крутікова. Дослідження і статті різних років. – К.: Стило, 2003. – С. 103-193.
12. Моррисон Т. Возлюбленная / Т. Моррисон; Пер. И. Тогоева. – М., 2005. – 447 с.

13. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / С. Павличко. – К.: Либідь, 1997. – 360 с.
14. Три долі: Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі / Віра Агеєва (упоряд.). – К.: Факт, 2002. – 367 с.
15. Погребна В. Л. Особистість і творчість Марка Вовчка в контексті феміністичного руху другої половини ХІХ століття / В. Л. Погребна // Наука і сучасність. Збірник наукових праць НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К.: Логос, 2003. – Т. ХХХVI. – С. 255-264.
16. Пухнатая С. А. Авторская позиция в романе Т.Моррасон «Сула» / С. А. Пухнатая // В сб.: Эстетический идеал и нравственные искания писателей»: СПИ см. Н.К.Крупской ДЭЭО. – С. 35-41.
17. Christian, Barbara. But Who Do You Belong to - Вскк Studies or Women's Studies? // Actoss Cultures: The Spedrn of Women's Lives / Ed. Emily K. Abel. – N.Y., 1989. – P. 118-130.
18. Morrison, Toni. Songs of Solomon. The Millennium Library. – 1995. – 363 p. Morrison, Toni. Sula. – N.-Y.: A Plume Book. – 1982. – 174 p.

Стаття надійшла до редакційної колегії 30.02.2013 р.

*Рекомендовано до друку докт.філол.наук, професором **Козликом І.В.**,
канд.філол.наук, доцентом **Девдюк І.В.***

TYOLOGY OF PROSE OF MARKO VOVCHOK AND TONI MORRISON: PROBLEMATICS, CHARACTERS

L. R. Iermak

*PreCarpathian National Vasyl Stefanyk University;
department of world literature;*

76000, Ivano-Frankivsk, Shevchenko st., 57; ph. +380 (342) 59-60-63

In this article we survey social, psychological and gender problematics in the fiction of Marko Vovchok and Toni Morrison on the comparative level. We try to determine level of actualization of the author's socio-psychological and gender believes of Marko Vovchok as shown in miscellany «Folk Stories», story «College Girl» and «Three fates». We analyze a problem of a tragic situation of a complete loss of personal and ethnic identity of Afro-American people as well as the problem of socialization of black women in the 20th-30th of XX th century, as shown in such works of Toni Morrison as "Beloved," "Song of Solomon" and "Sula".

Key words: *typology of prose, author's actualization, socio-psychological problematics in the works of Marko Vovchok, gender and ethnic issues in the fiction of Toni Morrison.*